

A ZRÍNYI ÁSZ.

— Harmadik és befejező közlemény. —

V.

Az époszban az egyes cselekvények között levő kapcsolat, az a mód, a hogyan a későbbi cselekmény, mint okozat, következik az előzőből, mint okból, vagyis a cselekvények indokolása: hasonlóképen *historiai*, nem pedig a költőnek önkényes felfogása és teremtménye. Hogy ez így van, dolgozatunknak III. és IV. szakaszából is eléggé kiténik ugyan, de azért nem lesz fölösleges, ha most különösen a főbb cselekvények indokolásának módjára fordítjuk figyelmünket. Lássuk mindjárt először is az egész éposz cselekvényeinek megindulását.

Miért jön be az országba a török szultán hadsereggel? A bosszúálló isten küldi be a vétkekbe merült magyar nemzet büntetése céljából. — Ez az indokolás, mint láttuk, annyiban *historiai*, hogy valójában ez volt a felfogása az egész magyar nemzetnek a XVI. és XVII. században. Sőt nemcsak a magyar nemzetnek, hanem az egész keresztyénségnek is; mert akkor egész Európa abban a meggyőződésben élt, hogy a törökök támadásaival a keresztyéneket sújtja az isten bűneikért. Ezt a felfogást, ennek a meggyőződésnek hirdetését 1529-től fogva egészen 1664-ig, a költő Zrínyi halálaig ki lehet mutatni, különösen német munkákban. Nálunk is, Európa más országaiban is a katolikusok a protestánsokat, emezek pedig amazokat okolták a török előnyomulása miatt.¹

¹ A sok külföldi irat közül melyekben megtalálhatjuk ezt a felfogást a török uralom motivumaképen, csak kettőt említek, a legelső és Zrínyi életében az utolsó. A legelsőnek czíme: »Ein warnung undt anzaigung, auch ursach, warumb Gott der Herr dem Türken als einem verfolger christlichen

Ne gondolja pedig senki, hogy ezt a meggyőződést a török háborúkról csak épen egyházi emberek, vallásos jellegű iratok hirdették; mert komoly *történetíróknak* is az volt a felfogásuk s épen Zrínyinek fő forrása, *Istvánffi* is, ezt mondja az összes török-magyar háborúkra vonatkozólag, a mikor Szulejmánnak első, 1521. évi hadjáratát kezdi elbeszélni: »Lachrymas et commiserationem eliciunt continuatae clades, crebrae et funestae urbium populorumque vastationes, fusi et fugati exercitus Quae dira adversae fortunae tela *Deus scelerum acerrimus vindex* usque adeo *iratus in nos sui oblitus* exercet . . . magna *divinae ultionis urgente poena.*« — Ime a Zrínyi korában legnagyobb tekintélyű magyar *történetírónak* meggyőződése, a melylyel egészen megegyezik az éposz-író felfogása!

Ha Zrínyi *költői* szándékból írja a Szigeti Veszedelmet, akkor *maga* ez a motívum is elég lett volna az époszban; de neki, műve tendenciája tekintetéből, emberileg is indokolnia kellett a háború megindítását s ennél fogva *másodrendű motívumképen* felhossa Arszlán budai pasa biztató levelét is:

(I. ének 61. v.) Az *Arszlán vezér* is Budáról ír nékem,
Hogy győzödelemben ne légyen kétségem.

(67. v.) Meghallván vezérek az *Arszlán tanácsát*,

Senki tartóztatni nem meré az útját,
Hanem *minden vezér javallja szándékát.*

(II. ének 1. v.) Budai fővezér meghallá, Arszlán bég,
Hogy *ü tanácsából* megbomlék békesség.

Az 1566. évi háború főokának *Istvánffi* is azt mondja, a mit a többi történetírók, t. i. az adó elmaradását és néhány vár elfog-

Glaubens und Namens *so viele Siegs wieder uns Christen gab . . . durch Joannem Nuntium* beschrieben. Im J. 1529.« — A másíknak czíme: »Nothwendiger Bericht unt Antwort auf *Johannis Schefflers* ausgelassene Türcken-Schrift, darinnen er *die Schuld des Türckenkrieges und alles Verlusts von hundert und viertzig Jahren her, auf die Lutheraner, gehässiger und anzüglicher weise* legt, weil sie von der *Päpstischen Lehre abgetreten* waren. Jena 1664.« — Scheffler János műve, mely ezt a könyvet provocálta: »Türkenschrift von den Ursachen von der Türkischen Ueberziehung und der Zertretung des Volks Gottes. Breslau, 1664.«

lalását; de ő még ezenkívül mellékes motivumképen Arszlán leveleit is fölemlíti, épen úgy mint Zrínyi.

Igy indul meg a Szigeti Veszedelem cselekvénye historiai alapon s lássuk már most tovább.

Szulejmán tehát bejön Magyarországba és elhatározza, hogy *Eger* ellen megy (I. III. ének 2. és 3. v.), a hova már meg is indította seregét. Miért fordul mégis *Szigetvár* ellen? Azért, mert Zrínyi M., a szigeti kapitány, Siklós mellett megverte Mehmet bég csapatát és ezzel magára haragította a szultánt (I. III. ének 2., 3. és IV. ének 62—65. v.). — Hogy *Istvánffi* éppen így indokolja az Eger megvételeire siető szultánnak Szigetvár felé fordulását, már láttuk föntebb (a 270. és 276. lapokon).

Hogyan kerül Mehmet bég Siklóshoz? Úgy, hogy a táborból Boszniába indult Musztafa helyére (I. III. ének 8. és 9. v.). — Ugyanezt mondja *Istvánffi* is (I. föntebb a 270. lapon).

Miért ürült meg Musztafa helye? Mert a szultán Musztafát kinevezte budai pasává Arszlán helyett (I. III. ének 5. v.) — Ez az indokolás szintén *Istvánffiból* való (I. 270. l.).

Miért tétetett le Arszlán a budai pasaságról? Mert gyalázatos kudarczot vallott Palotánál (I. III. ének 5. és 6. v.). — Ezt a cselekvényt szintén *Istvánffi* nyomán indokolja a költő (I. föntebb 270. l.).

Miért ostromolja Arszlán Palotát? Azért, hogy e tettével megnyerje a szultán kegyét (II. ének 3. v.):

Ura híre nélkül sok hadakat gyűjte,
Mert avval kegyelmét nyerni reménylette.

Istvánffinál ezt olvashatjuk (286): Quum Solimanum propediem exercitum moturum sciret, praeoccupandum illius adventum et initium belli faciendum decrevit, *ratus se eo officio gratiam principis promeriturum.*

Azt a két dolgot, hogy Mehmet bég Siklós alatt táboroz s hogy Zrínyi megtámadja a szigeti vitézekkel, úgy kapcsolja össze a költő, hogy a szigeti kapitány meghallja a póroktól Mehmetnek ott lételeét s kiindul egyenesen annak megtámadására (I. III. ének 40., 44. v.). — *Istvánffi* így adja elő ezt a dolgot. A szigeti kapitány éppen akkor *történetesen* kiküldött ezer gyalogost és ötszáz lovast, hogy *támadják meg Pécs külvárosát* és egyszerűsmind szerezzenek hírt Szulejmán szándékáról. Mikor a vitézek

Bisze faluig érkeztek, egy szemközt jövő paraszttól azt hallották, hogy egy török csapat van Siklós alatt. Ennélfogva megváltoztatván szándékukat, nem Pécs felé mennek, hanem Siklóshoz (290. l.). Mindamellet a költőnek említett indokolását nem kell az ő saját gondolatának tartanunk; mert másik historiai forrása, *Budina*, valamint *Karnarutić* is, éppen úgy kapcsolja össze a két dolgot, mint a költő. Itt tehát Zrínyi nem Istvánfit követte, a ki szerint a szigeti őrség csak *véletlenül* támadja meg a Siklósnál táborozó török csapatot és a szigeti kapitány tudtán kívül, mintegy akarata ellenére haragítja magára Szulejmánt. Ahhoz a katonához, a ki egész életében *támadó* háborút sürgetett és a török kiűzésén munkált, jobban illett az a felfogás, hogy a szigeti kapitány egyenesen a siklósi török csapat megtámadása végett küldte ki embereit és szándékosan hívta ki maga ellen Szulejmánt. Ezért alkalmazkodott itt Budina és Karnarutić tudósításához.

Ilyen formán a négy első ének cselekvényeinek összefüggése, egymásból fejlődése már a történetírásban is megvolt; Palota ostroma és a siklósi harc, legalább Istvánffi szerint, elválaszthatatlan részei Szigetvár ostromának.

Az V. énekben Szigetvárba vezet bennünket a költő, hol Zrínyi buzdító beszédet tart az őrség előtt, majd fölesketi őket és minden intézkedést megtesz a védelemre. Mindezt pedig azért teszi, mert meghallotta, hogy a szultán ő ellene jön (I. V. ének 1. v.). — Az V. ének tartalmának összefüggése az előbbiekkal szintén a historián alapszik; mert *Budinánál* ezt olvashatjuk: *Septima die Julii advolat explorator ex Belgrado, Turcarumque castris, perhibens: caesarem eo venisse atque ad expugnandum Szigeth proficisci cogitare Ex quinque-Ecclesiarum urbe aliae mittuntur literae, quibus ab ipso Nasuf Aga . . . Comiti Serino perscribitur: jam belli quendam inspectorem . . . eo advenisse, ipsique Hamsam-Bego ab imperatore mandatum attulisse, ut se quamprimum ad Dravum recipiat, ibique pontem instruat (142). Továbbá: Cumque jam revera certior esset factus, Turcicum imperatorem conari Szigethum obsidione cingere: Capitaneos, Vayvodas, Nobiles, equites et pedites, una cum urbis civibus . . . ad se convocat, stb. (143. l.).*

Ozmán basa és Ali Kurtog azért mennek előre Szigetvárhoz, hogy körül fogják a várat, kijelöljek a szultán tartózkodási helyét, továbbá az ágyúkat, a lovasság és janicsárok állását (I. VI. ének

55. v.). — Ez az indokolás megfelel a valóságnak, a mennyiben *Budina* ezt írja: *Quinta die Augusti Weglerbegus et Akanski Bassa una cum exercitu de colle illo, quem imperatori suo delegerant, vacuumque pro eo reliquerant, sededunt et sua circa arcem castra locant . . . in colle . . . sultani tentoria figuntur* (146.). *Budina* tudósítását kiegészíti *Pecsevi*, a kinél ezt olvashatjuk: »Ezen állomásról [t. i. Harsánytól] előre küldetett a ruméliai béglerbég, Semsz basa, hogy a várat előbb fogja körül és Aliportuk, hogy jelölje ki az ágyúk helyét« (I. kötet 417.).

A VII. énekben az után, hogy Szulejmán maga is megérkezett Szigethez az egész haddal, minden összefüggés nélkül be van szöve Farkassics Péter halála (28—49. v.). Még pedig miért? Egyszerűen azért, mert *Istvánffinál* is így van.

A VIII. ének tartalmának nagy részét a díván foglalja el. Hogy a díván hogyan függ össze az előzményekkel, hogyan következik a török sereg sikertelen harczából, mint fentebb láttuk, *Karnarutić* előadásán alapszik.

VI.

A Szigeti Veszedelem írója az époszbeli hősök jellemzésében is ragaszkodott a történelmi hűséghez. Mert az 1566. évi háborúban szerepelt történelmi alakok közül azokat, a kiknek jellemét módjában állott megismernie historiai tanulmányaiból, a történelmi tudásnak megfelelő jellemvonásokkal ruházta fel, olyan embereknek tünteti fel, a minők a valóságban voltak. Majd látni fogjuk, hogy néha éppen a különböző historiai forrásokhoz való ragaszkodás következetlenségre és ellentmondásra vezette a költőt; de hát ő voltaképen *historiát* akart írni (fabulákkal keverve) úgy »a mint volt«, csak hogy mint nem-történetíró, néha megfeledezett a historiai kritikáról.

Vizsgáljuk meg már most egyes hősök jellemzését.

ZRÍNYI MIKLÓS.

Ne feledjük el, hogy a Szigeti Veszedelem írója szépapjának nem az egész életét beszéli el, hanem csak az 1566. évi szigeti kapitányt mutatja be s így olyannak kellett feltüntetnie, a milyen az *akkor* tényleg volt. Mindamellet — ha nem csalódom —

ősének előbbi jellemére is czéloz a költő, mikor a XVI. ének 6. versszakában, a kirohanás előtt, ezt mondatja vele:

Ma mi tisztességet nevünkre szállítunk,
Mai nap széptí minden elmult dolgunk.

Ezeket a szavakat ugyanis, a létező historiai források tudtával, nem mondotta a szigeti kapitány s így tisztán a költőtől származnak. Vegyük hozzá Forgách ítéletét, a ki olyanformán nyilatkozik, hogy a szigeti hős halála expiatio volt előbbi vétkeiért,¹ — és megértjük, hogy miért mondatja ezt a költő szépapjával. Sőt talán a II. ének 70. versszakát is ilyen természetűnek kell vennünk, melyben a szigeti kapitány így imádkozik:

Még is én nyomorult háladatlan vagyok,
Újabb bűnre minden nap sok okot adok.
Uram, költés fel, kérlek, én mikor szunnyadok.
Moss meg szent lelkeddel, mert rút moeskos vagyok.

De térjünk a fiatal Zrínyiről a szigeti kapitányra.

Az eposz fő hőse, Zrínyi Miklós, először is *vitéz, bátor katona*, a törökök réme, kiket sokszor megvert (I. II. ének 61—62) s kitől a siklói törökök annyira rettegnek, hogy nem mernek a városban lakni, sőt a várban is félnék (I. III. ének 12—15. v.). — Hogy ez a jellemvonás megfelel a történelmi valóságnak, mindenki tudja. Főntebb (a 269. l.) már kimutattam, hogy a II. ének 61. és 62. versszaka voltaképen *Karnarutić* megfelelő helyének utáinzata, — a III. ének 12—15. verseiben mondtak igazi megértése végett jó lesz elolvasni, a mit *Istvánffi* ír a siklói őrség, illetve Szkender bég félelméről: *Quamquam a Scandere, loci praefecto, admone-retur, ne se ancipiti periculo exponeret, quandoquidem Sigethani non procul abessent, qui saepius cruentas excursions facere consuevissent Ceteri quum diu pugnassent, et sociorum, qui in urbe erant, opem frustra implorassent, quod Scanderes portam aperire nequaquam tutum esse arbitra-retur, ad extremum victi fugam dedere. (290.)*

¹ Forgách Ferencz egyebek közt ezt mondja Kerecsényi Lászlóról és Zrínyi Miklósról: »Duces superbia, saevitia, avaritia haud discreverim, nisi quod hic [azaz Zrínyi] maculosa vita, egregio fine, lantundem meruit bonae famae, quantum ille malae«, stb. (325.)

Mint vezér, lelke a seregének; az ő szava és példája önt bátorságot és kitartást a vitézekbe (I. VII. ének 55., X. ének 104., XIV. ének 78. és XV. ének 9—10. v.). — *Istvánffinál* a következőkben találjuk meg e jellemvonást: *Ea in propugnaculi defensione, ac ancipitis pugnae atrocitate Zrinus ipse imperterriti ducis munere functus interfuit, suisque non voce solum adhortator praeivit, sed etiam gladio fortiter pugnans exemplum praeiuit* (298.). Zrínyi utolsó beszédének hatásáról pedig ezt mondja: *Fremitus extemplo militum sequutus est, eundem sibi animum, eandem sententiam esse clamantium, et simul ad extremum finem laborum sese parant* (299.) Továbbá *Zsámbokinál* ezt olvashatjuk: *Animos nostris addiderat Zerini praesentia, cujus dextera cum acinace cruore hostium madebat* (Reusner 137.).

Mint vezér, annyira megbecsüli embereit, hogy bár Ibrahim bég a maga váltságául hat mázsa ezüstöt és hat jó lovat ígér, nem kell neki, csak vitéz szolgája, kinek a vitézségen kívül semmije sincs (IV. ének 48—51.). — Zrínyinek e tetteben nyilvánuló jellemvonás is igaz; mert tudjuk *Istvánffitől* (202. és 279.), hogy a vitéz Farkasics Pétert csakugyan kiváltotta a törökök fogságából pénzen és török foglyokért.

A szigeti kapitány *mély vallásos érzelmű keresztyén*, még pedig róm. katolikus.¹ Minden bizodalját istenbe veti s tudja, hogy világi érdeme és becsülete csak az istennek véghetetlen kegyelmességéből van, nem pedig azért, mert ő méltó reá (II. ének 64—69.). Meg van győződve arról, hogy csak az isten segítette győzelemlre, s hogy a diadal első föltétele az istenben való bizalom (V. ének 8., 10., 13—14. v.). Zrínyinek e jellemvonásáról két történetíró tanúskodik, t. i. *Istvánffi* és *Budina*, ama szavaival, melyeket föntebb a 278. lapon idéztünk.

Zrínyit az a legnemesebb *ambitio* lelkesíti, hogy önfeláldozásával örök dicsőséget, halhatatlanságot szerezzen magának (I. V. ének 25. és XV. ének 5—6. v.). — Ezt a jellemvonását is meg-

¹ Vannak, a kik azt állítják, hogy a szigeti hős *protestans* volt, de ezt eddig még senki sem bizonyította be s így a pusztá állítást nem lehet, de nem is szabad elhinnünk. Tény, hogy a historiai hűséghez annyira ragaszkodó unoka katolikusnak tudta és mondta őst; tény, hogy a szigeti hős Győrött katolikus szertartású végtisztességben részesült; s végre tény, hogy egyetlen megbízható historiai adat sem bizonyítja eddigelé, hogy protestans volt, a miből természetesen az következik, hogy csakis katolikus lehetett.

találjuk *Istvánffi* és *Budina* tudósításaiban, melyeket a 278. és 295. lapokon idéztünk.

A szigeti kapitány úgy van feltüntetve az époszban, mint a *keresztyén vallás védelmezője és martyr*, a ki az isten neveért, királyáért és nemzetéért hal meg (I. II. ének 82—83., V. ének 24., 27., 74., I. ének 5. és XV. ének 109.). — Hogy a költő milyen igazán és híven járt el ősenek jellemzésében, kitűnik annak ama beszédeiből, melyeket a *történetírók tudósítása szerint* a szigeti őrség előtt tartott s azon leveléből, melyet 1566. április 19-én Nádasdy Tamás özvegyének küldött Kanizsára s melyben maga is ezeket mondja: » . . . non adeo habita ratione personae meae, sed considerata rei publicae Christianae ulteriori permansione . . . et aliarum provinciarum . . . aliquot pedites . . . Zygethum expedire, ubi nos in Dei optimi Maximi nomine includi omnino devovimus, *cupientes in primis Deo optimo, deinde sacrae Caesareae regiaeque Majestati, nec non rei publicae Christianae, ac huic dulci* et in extremam vastitatem redactae *patriae* fideliter, constanter atque hilari vultu, *cum effusione sanguinis atque etiam*, si fortuna ita feret, *cum capitis nostri pernicie servire* Datae in nostra Chaktornya.¹ Ime, a szigeti kapitányt nem költői képzelet, s nem is a kortársak és hálás utódok kegyelete magasztosította a keresztyénség és a magyar nemzet hőségé s vértanújává, hanem maga avatta fel magát azzá; s ha a költő nem ilyenek tüntette volna fel, jellemzése nem felelt volna meg hőse valójának.

Végre úgy mutatja be a költő a szigeti kapitányt, mint *jó apát és okos hazafit*, a ki — mikor elhatározza; hogy meghal a várban vallásáért és hazájáért — kiküldi legnagyobb fiát a várból, hogy *az éljen* a hazának és keresztyénségnek, mert halálával még úgy sem használhatna (I. V. ének 77—96. v.). — Zrínyinek ebben a tettében nyilatkozó jellemvonása is megfelel a valóságnak; mert tény, hogy György fiát is kiküldte a várból, még pedig mindenestre azért, hogy, ha ő maga meghal is, legalább az életben maradjon és folytassa az ő munkáját.

Látnivaló, hogy az éposz-író nem önkénye szerint járt el őse jellemzésében, hanem olyannak tüntette fel, a milyenek a korabeli történetírás mutatta s a milyenek maga a hős vallotta magát.

¹ Pray: Epistolae procerum, III. k. 179—180.

SZULEJMÁN SZULTÁN.

Ezt a költő legelőször a divánban mondott eme szavaival jellemezi (I. ének 53—54. v.):

Erős birodalmunk *henyélest nem kíván,*
 Az mit karddal nyertünk, nem tartja meg déván:
Fegyvert s erős vitézt birodalom kíván.
 Evvel győztük mi meg keresztény világot,
 Evvel böcsültetjük mi muzulmánokat.

Talán nem kell hosszasan bizonyítgatnom, hogy aligha lehetett volna a valóságnak jobban megfelelő szavakat adni Szulejman szájába. Hogy Szulejmán mennyire nem henyélt, mutatja az a *tizennégy* hadjárat, melyet személyesen vezetett, nem is számítva azon háborúit, melyekben ő maga nem vett részt; s hogy a jó katonaságra és jó fegyverzetre alapította uralmát, mindnyájan tudjuk; mert legelső és legfőbb gondja volt a hadügy fejlesztése. Egyébiránt *Bizarus* szerint csakugyan ilyenformán nyilatkozott Szulejmán abban a divánban, melyben elhatározta a Magyarország ellen indítandó háborút 1566-ban: *Convocatis purpuratis, coepit cum eis colloqui et oratione ostendere, nimis gravem notam iniuri suae dignitati atque invictae potentiae, si ita socordia torpescerent, fractisque ac demissis animis essent.*¹

Továbbá így jellemzi Szulejmánt: legnagyobb a török szultánok közt; egy sem győzött annyi háborúban és annyi országon, mint ez; vitéz és bölcs, okos (II. ének 44—46. v.)

Ha kegyetlenség szüvében jelt nem tenne,
 Talán keresztényen közt is legnagyobb lenne.

E jellemzést mi is bátran aláírhatjuk; az utolsó sorra vonatkozólag pedig halljuk, hogyan nyilatkozott Szulejmánról egyik történetírónk és Magyarország főpapja Verancsics Antal, mikor Buda

¹ Schwandtner III. k. 9. lap. — Megjegyzendő, hogy Bizarusnak »De bello Pannonico« cz. munkája meg volt Zrínyi könyvtárában (Bongarsius gyűjteményében: *Rerum Hungaricarum Scriptores varii*, Frankfurt 1600.) s Zrínyi jegyzett is bele valamit latinul (I. Bibliotheca Zrinyiana, 24. l.)

elfoglalását beszéli el: *Caesar in hanc vocem, christiano etiam principi usurpandam, proripuisse fertur: Leniora velim, purpurati; non enim principum est, in viduas et in pupillos saevire; urgere vero ad extrema, quos et Deus et fortuna ipsa dereliquit, etiam impium, nedum inhumanum esse duco.*¹

De Szulejmánban *kegyetlenség* is volt: mert »Roxa szerelméért« megölette fiát, Musztafát (I. II. ének 47. v.). — Szulejmánnak ez a tette *historicum* s indoka is ugyanaz, legalább *Leunclavius* szerint, a kitől vette Zrínyi ezt az adatot s a ki a szultánnak ezt a tettét szintén »*impium dirumque facinus*«-nak mondja (98.).

Zrínyi úgy tünteti fel Szulejmánt, mint a kit cselekedeteiben *harag és bosszú* vezet, a mennyiben mikor már volt megállapított hadi terve: Eger ellen menni s oda a hadsereg egy része el is indult: megváltoztatta eredeti szándékát a miatt való haragjában, hogy Zrínyi megvert egy török csapatot Siklósnál (mely a költő szerint 2000 emberből, de valójában csak 300 főből állott). — Tudjuk, hogy a költő a szultánnak eme jellemvonását *Istvánffi*-től vette.

Ámde ez a jellemzés ellentmond annak, a mit Zrínyi a II. ének 48. vszakában mond Szulejmánról:

Szerencse ű véle nem játszott mint mással;
Ha ijeszteni is akarta csapással,
 Vagy *had veszésével*, vagy más kárvallással;
Mindenkor állandó volt okosságával.

Itt tulajdonképen nem a költő a hibás. Az ellentmondás oka a történelmi források eltérésében rejlik. Azt, hogy Szulejmán a siklósi vereség megbosszulása végett megy Szigetvár és Zrínyi ellen, egyedül *Istvánffi* állítja, még pedig hibásan, a mint mindnyájan tudjuk. Szulejmánnak nem ez a jellemvonása felel meg a valóság-nak, hanem a másik, az »állandó okosság,« melyet Zrínyi más történelmi forrásokból ismert meg. A költő következetlensége tehát a jellemfestésben onnan van, hogy nagyon is ragaszkodott a historiai kútfők adataihoz, hogy benne a *költő* meghajolt a *historikus* előtt.

¹ Verancsics A. összes munkái. Pest 1857. 1. köt. 218.

FARKASICS PÉTER.

Az éposz-író Zrínyinek főkapitányát rendkívül bátor vitéznek tünteti föl, a ki nagy pusztítást tesz és tett a törökökben s a kinek legnagyobb fájdalma az, hogy nem csatában esik el, hanem ágyban kell meghalnia. — Farkasics mivoltát *Istvánffiból* ismeri a költő, a ki ezt halála alkalmából így jellemzi: *Petrus Farcassitius magno cum omnium dolore e vivis excessit, qui quod Temesvarii obsidionem cum Lossoncio fortiter toleravit, magni usus et experientiae habebatur, eratque manu aequae ac consilio promptus* (294). Továbbá ezt írja viselt dolgairól az 1552. évből: *Petrus Farcassitius, Gregorii clarissimi viri filius, cum paucis sociis eruptione ex oppido facta, in pabulatores Turcas incidit, caesisque et captis aliquot ex iis, ac camelis et bubulis equisque adductis, quamquam hostes concitati, infensique eum persequerentur, transnatato tamen Temesso et praeda retenta, incolumis in urbem est reversus* (200). Végre 1565-ből, mikor Musztafa Krupa várát ostromolta, ezt olvashatjuk róla ugyancsak Istvánffinál: *Erant utraque castra, interfluente Una flumine, propinqua fronte collocata Slunius et Farcassitius animadversa Aurspergeri cunctatione atque metu, magnopere ab eo petebant, ut sibi flumen vado transituris mille equites, totidemque pedites attribueret; velle se ea manu sociis laborantibus opem ferre et fortunae periculum cum hoste experiri. Verum ille metum et ignaviam inani prudentiae nomine velare solitus congressum omnem vitandum censuit* (279).

Istvánffinak ezen adataiból ismerte meg a Szigeti Veszedelem írója, hogy milyen ember volt Farkasics Péter. Azonban *költői* szempontból semmi esetre sem helyeselhető az, hogy Farkasics — ha már olyan fényes szerepet juttatott neki a költő Siklósnál s ha még Julius végén is első helyen esküszik fel a szigeti vitézek között, mint Zrínyinek főkapitánya — ágyban hal meg, a helyett, hogy ha nem is az utolsó kirohanáskor, hanem legalább az első kiütés alkalmával esnék el vitézül harczolva. Ámde a Szigeti Veszedelem írója inkább historicus volt, mint poeta, s azon ő nem segíthetett, hogy Farkasics minden vitézsége mellett is ágyban, régi betegségben halt meg a legnagyobb tekintélyű magyar történetíró tudósítása szerint. Melyik magyar költő merte volna abban az időben ezt a dolgot másképen adni elő?

ARSZLÁN BASA.

A budai pasa a költő jellemzése szerint nyughatatlan elméjű, okosság nélkül való, a ki minden dolgában oktalanul járt el; azonkívül opium-evő és minden nap részeg (L. II. ének 2. és 21., 26. v.). — *Istvánffi* így jellemzi Arszlánt: Ut erat *turbido ingenio et gustato quotidie opio, vinoque temulentus, praeoccupandum illius adventum et initium belli faciendum praecipiti consilio decrevit* (286.).

Továbbá kérkedő, de a mellett félnk, gyáva, a kit már a keresztyén had közeledésének híre is futásra indított s a ki nem merte bevárni Budán Musztafát (I. II. ének 4., 29. és III. ének 7. v.). — Arszlán kérkedését már ismerjük *Istvánffi*ből (I. főntebb a 265. lapon), gyávaságáról pedig ugyancsak nála ezt olvashatjuk: Arslanes *improviso metu exterritus* extemplo tormenta *summo silentio* retrahi, jungique *repente*, jumenta et Albam reduci jussit (286.). És alább: Ceterum venientem Mustapham Arslanes *expectare non est ausus* (290.).

SZKENDER BÉG.

Úgy van rajzolja az époszban, mint a ki a szigetvári magyaroktól, illetve Zrinyitől nagyon fél s óva inti Mehemet béget is; és bár ez kéri, hogy háljon künn, csak éjfélig marad nála, azután bemegy Siklós várába. — Tökéletesen ilyennek tünteti fel *Istvánffi* is (290. l.).

MEHEMET BÉG.

Mint a ki mindeddig a szultáni udvarban volt, nem ismeri tapasztalásból a külvilágot, nevezetesen a háborút, ennél fogva elbizakodott, magát nagyra tartó (I. III. ének 19—26. v.). — Zrínyi Mehemet bég jellemét három forrás adataiból állapította meg. Ugyanis *Budina* szerint a szultán Mehemetet »*non multo ante ex aula sua* ascivit«; *Karnarutić* pedig ezt írja:

Feküdtek Siklós várán kívül

Egy cseppet sem ijedve meg semmi beszédétől.

Végre *Istvánffi* szerint Mehemet a Szkender intése daczára sem ment be Siklósba, hanem künn hált meg.

Mikor meglepik a szigeti vitézek, *bátran* vezeti ellenük csapatát, maga jár elől (I. III. ének 56—58. v.) és vitézül harczol (III. 78—85.) — *Istvánffi* szerint is: *Mehemetes excusso somno arreptisque armis cum fortiter pugnaret, manu dextra inter dimicandum detruncata . . .* (290).

Fiát, *Rézmánt*, vitéz ifjúnak tünteti fel a költő, de egyszeres-mind okosabbnak is, mint a milyen az apja, *Mehmet*. — *Istvánffi* *Mehmet bég fiát »egregiae indolis adolescens«-nek* mondja (290).

RUSTÁN BASA.

Szerény, a maga tehetségével nem kérkedő; cselekedeteiben a tényekből indul ki, azokra épít eljárásában s ennél fogva a meggondolatlan eljárást, a vakmerőséget keményen elítéli; az egyszeri botlásra okul; szerinte a várat nem meggondolatlan támadással, hanem észszel, hadi mesterséggel kell elfoglalni (I. VIII. ének 30—44.) — Akárhonnan ismerte meg *Zrínyi Rusztem* pasának eme jellemvonásait, jó forrásból vette s ez a jellemzés annál igazabb, mert keresztyén forrásaival egyezőleg az egyik török történetíró *Pecsevi* is, azt mondja *Rusztem* pasáról, hogy ez »az ész embere volt, megfontoló, illetudó, szerény és magán uralkodni tudó« (I. köt. 21).

Rusztem a divánban tartott beszédében így okoskodik: Tény az, hogy *Zrínyi M.* vitézségének nagy *híre* van messze földön; s tény az is, hogy hírral viseltetnek a hadakozások, hogy ezzel vesztenek, vagy nyernek a császárok: mi nekünk tehát számításba kellett volna vennünk *Zrínyi*nek hírnevét s mivel nem vettük számba, megfizettük az árát. De most már okuljunk kárunkon és *Zrínyi* hírért számításba véve harczoljunk ellene. — Ennek az okoskodásnak szakasztott mása az, melyet *Rusztem*nek egy előbbi beszédében találunk, mikor t. i. 1541-ben, *Buda* elfoglalása alkalmával, arról volt szó a divánban, hogy mitévők legyenek az országgal, *Izabellával* és a kis *János-Zsigmonddal*. *Rusztem* ekkor a többi pasák nézetétől eltérőleg így beszélt: Szulejmán az országot már előbb *Szapolyai János*nak adományozta, a kit egyuttal testvérének fogadott. Ez a körülmény azt követeli egy nagy és igazságos fejedelemtől, hogy fogadott testvérének kis fiával tisztesség és méltányosság szerint bánjon s e kötelességének csak úgy tehet eleget, ha a kis gyermeket meghagyja a királyságban és abban megvédelmezi (*Istvánffi*, 150.).

AJGÁS BASA.

Ezt Zrínyi csak ezzel a néhány szóval jellemzi (I. ének 89. v.)

Eztet híják *hadverő* Ajgás basának;
És bizony nem heában nevezték annak,
Mert ez volt *oka sok nemzet romlásának*.

Szigetvár első ostroma alkalmával pedig ezt írja róla (X. ének, 90. v.)

Okos Ajgás basa *hadverő elmével*,
Lajtorját visz Vidra.

Pecsevi azt írja Ajgas, helyesen Ájász pasáról, hogy nagyon okos, értelmes ember volt (I. köt. 20.). *Marino Sanutonál* pedig ezt olvashatjuk róla: »Il terzo Vesir Ajas Albanese di 44 anni non sa leger, *uomo di guerra*, non sa scriver e meno parlar.«¹ 1517-ben janicsár-aga volt s főleg az ő vitézségének tulajdonítható, hogy a török sereg leverte a mamelukokat. Később anatóliai, majd aleppói béglerbég, 1536—1539. években pedig nagyvezír volt.

RADOVÁN ANDRIÁN.

Zrínyi a fölesküvő vitézek között ilyen jellemzéssel lépteti fel (V. ének 49. és 50. v.):

Higyétek, *nem fenébb ennél az oroszlán*,
Mikor török seregben keveredve van.

Küldött már *hatszázat törököt* pokolban,
De *még küld ezeret*, van olyan szándékban.
Száz seb vagyon testén, melyet nyert harcokban.

Előbb pedig (IV. ének, 50. v.) azt mondatja róla a szigeti kapitánnyal, hogy: *vitézségen* kívül semmije sincs neki. Az első roham alkalmával a Henyei-bástyát védte száz vitézzel és saját kezével levágott 40 janicsárt, 12 más törököt és Achmedán agát. Párbajra kelt a török hadsereg legrettentőbb vitézével, Demirhám-mal s ámbár ez ketté vágta sisakját és kéztusára ment vele,

¹ L. Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches. III. köt. 52. 1 jegyzetben.

még sem bírta legyőzni, hanem egy más török szúrta keresztül dárdájával hátulról (l. X. ének). — Zrínyinek eme jellemzése *Istvánffi* előadásán alapszik, a ki Szigetvárnak előbbi, 1556. évi ostroma idején Radovánt tünteti fel a szigetvári őrség legnagyobb vitézének. Mindjárt az ostrom elején, mikor a törökök ágyúzni kezdtek a Kesás-bástyát, »Radovanus centurio cum sua cohorte in aggeres *excursione facta erupit, multisque hostium interfectis, incolumis se ad suos recepit*« (221). Később, mikor a törökök elfoglalták a várost, ismét kiűtött a várból a törökök sánczaira Újlaki Sebestyénnel együtt. Nagyon sokat leöltek az ellenségből s elűzték őket az ágyúktól. De új török csapatok érkeztek. A harcz négy óránál tovább tartott borzasztó vérengzéssel és kegyetlenül s a *törökök vesztesége 800* ember volt. Maga Radován s *megsebesült* (222. l.) Harmad izben Szecsődi Mátéval együtt ütött ki a várból és felgyújtották a vár árkába hordott nagy mennyiségű fát (223. l.). Végre tudjuk, hogy 1566-ban is több izben kért engedélyt Zrínyitől a kirohanásra, míg végre az megadta neki s ez alkalommal veszté el életét vitézül harczolva.

Még három ember van a szigeti vitézek közül, a kiknek legalább egy-egy jellemvonását nemcsak a Szigeti Veszedelemből ismerhetjük, hanem egy másik forrásban, t. i. *Karnarutić*nál is megtalálhatjuk.

Ilyen *Novákovics Iván*, kiről azt mondja Zrínyi (V. ének 44. v.)

Törött lába alatt sokszor török zászló
Hevert ő alatta sok török, sok holt ló,

s a ki az utolsó kirohanás alkalmával is igen vitézül harczolt. — *Karnarutić*, mikor Novákovicsot említi, utána teszi: »amaz ismert vitéz.«

Alapi Gáspárról azt olvassuk az époszban, hogy:

Bővülkedik vitézséggel s okossággal

s hogy a Szigetben benrekedt Delimán akkor igyekszik kijutni a várból, mikor látja, hogy:

Alapi Gáspárral siet vajda Stipán (X. én. 85.). *Karnarutić* pedig azt mondja Alapiról, hogy »a törököknek lovon és gyalog egyaránt tud ártani.«

Végre *Kobács Miklósról*, a ki két száz legényt vezet, megtudjuk, hogy:

Bizony ezeret is ez méltán vezethet,
Mert ravaszabb nálánál hadban nem lehet.

Karnarutić pedig ezt állítja róla:

Vitézi tetteket vitt véghez mindig
És soha sem ismerte a félelmet.

VII.

Miután — úgy hiszem — sikerült bebizonyítanom elég részletesen, hogy Szigetvár bukását nem Zrínyi Miklós, a költő, emelte az epeoa magaslatára s hogy költeményének csaknem egész meséje, tartalmának nagy része, a cselekvények indokolása és a főbb alakok jellemzése nem a költő sajátjai, hanem a historiác: most már áttérhetünk annak kiderítésére, hogy mi adott okot Zrínyinek a Szigeti Veszedelem megírására és milyen czéllal írta. Mert már az eddigiekből is kétségtelen annyi, hogy valami mondanivalója volt vele a nemzetnek s nem azzal a szándékkal ílt az íróasztalhoz, hogy most egy époszt fog írni a magyar olvasónak költői gyönyörködtetésére.

Azt pedig, hogy Zrínyi mit akart mondani és hirdetni a magyar nemzetnek a Szigeti Veszedelem megírásával és kiadásával, nem én fogom megmondani. Megmondta ő maga a munkájában s úgy látom, hogy akkor a nemzetnek több derék fia meg is értette; én csak annyit teszek, hogy a költőnek és ősenek életéből, továbbá korának viszonyaiból és szellemi irányából összegyűjtöm és fölemlítem ama mozzanatokat, melyek szavainak jelentését és jelentőségét előttünk, a késő nemzedék előtt is, megérthetőkké teszik.

Tudjuk, hogy Zrínyi Miklós lelkét egész életében, egy nagy eszme foglalta el: Magyarország felszabadítása a török iga alól, még pedig maga a magyar nemzet által. Kora ifjuságától fogva ez volt legforróbb vágya, ennek az eszmének megvalósíthatására fordította minden erejét; azért képezte magát a történelmi és hadtudományi munkák olvasásával, hogy jó katona, illetőleg jeles hadvezér váljék belőle, mikor szükség lesz reá. Életének fő-fő célja nem a politikai szereplés, nem a költői dicsőség volt, hanem

a hadvezérség. Ezt ő maga megmondta többször. 1649 január közepén így nyilatkozott báni beiktató beszédében: »Genius enim meus magis me *ad tractandum gladium pro utilitate patriae, quam ad gestandam togam* invitat.«¹ A Szigeti Veszedelem előszavában ezt mondja: »Az én professióm avagy *mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál.*« Az éposz végén álló »Berekesztés«-ben meg is mondja, hogy mi az ő professiója:

De híremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal:
Míg élek, harczolok az ottomán hóddal.

S végre hadtudományi munkái előszavában ezt írja: »Én az én géniúmat mindenkor hazám szolgálatjára alkalmaztatom, de mivel még az ifjuságtul forr a vér bennem, *inkább forgatnám a hadi dolgot, hogysen mást,* úgymint *hazánk szolgálatjára leghasznosabb* állapot.«²

Tehát nem költő s nem is politikus óhajtott lenni, hanem hadvezér; mert úgy volt meggyőződve, hogy ilyen minőségben használhat legjobban hazájának, a mennyiben a török kiűzését tartotta a legégetőbb szükségnek.

Az pedig, hogy az országnak a török iga alól leendő felzabardítását nem bizonytalan és hosszabb időre akarta halasztani, hanem abban a meggyőződésben élt, hogy azt már az ő korában lehet és kell végrehajtani: világosan kitűnik az 1661. évben írt »Az török áfium ellen való orvosság«-ból, s különösen ama szavaiból, melyeket a végén mond: *ne is hadakozzunk bár azután, hanem avagy most, avagy sohasem*; fussunk ki az országbul, ha eztet resteljük . . . ki bízik istenében, szereti hazáját, vagyon egy csep magyar vér benne, énekelje velem Debora énekét: »Qui sponte offertis de Israel animas vestras ad periculum, benedicite Domine; *nova bella elegit Dominus, et portas hostium ipse subvertit.*« — Kitűnik továbbá az ötödik discursusból is, melyet a szent-gotthárdi csata után írt s melyben ezeket mondja: »*Tudni megválasztani az üdőt valami igyekezetünkre,* mert ugyan bizo-

¹ Georgius Rattkay: Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae. Croatiae et Slavoniae. Editio altera, Vindobonae 1772. 228. lapon.

² Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1891. 71. l.

nyába látjuk, hogy *vannak oly órák az üdöben, az melyek szerencsések némely dologra, és ha azok elmúlnak, bár várjuk azután visszafordulását, de heában. Egy nyelven sem mondhatják jobban ki eztet, mint az olaszon: conjuntura, mintha azt mondaná: conjunctio bonae fortunae, avagy occasionis. Hitemre, azt a conjunkturát soha úgy meg nem lelhattúk volna, és az időt a török ellen való hadakozásra, mint ebben az elmúlt esztendőben.*¹

Már most az a kérdés, hogy a török kiűzésének eszméje s a kiűzés idejének elérkezte mikor szülemlett meg Zrínyi fejében: csak 1661-ben-e, mikor az Áfumot írta, vagy már előbb? Ama szavaiból, melyeket az imént báni beiktató beszédéből (1649. jan.) s a Szigeti Veszedelem előszavából és berekesztéséből idéztünk, minden kétséget kizárólag kitűnik, hogy *ez az eszme már az éposz írása idején, illetve megjelenése előtt (1651 előtt)* megfogalmazott Zrínyi lelkében; mert már azokban hirdeti, hogy a míg él, harcolni fog a török ellen, minthogy ez a leghasznosabb a haza javára. Az aztán nem nagy fontosságú kérdés, hogy melyik esztendőben, illetve melyik télen írta Zrínyi a Szigeti Veszedelemet; mert hiszen az első fogalmazástól sokban különbözik az 1651. évi kiadás és így az éposz végleges megírása idejéül az 1651. évet, a szerző által véglegesen megállapított és helybenhagyott formájának az 1651-ké kiadást kell vennünk, ebből pedig már látjuk, hogy ama nagy eszme akkor már egészen eltöltötte lelkét.

Mindezeket tudva, a miket eddig mondottunk, olvassuk el a Szigeti Veszedelem I. énekének 21., 23. és 24. versszakait. Az isten, mikor a török szultánt *1566-ban* beküldi Magyarországra, ezeket mondja:

Én pengig töröknek adok oly hatalmat,
Hogy elrontja, vesztí az ros magyarokat,
Mind addig töri iga kemény nyakokat,
Míg nem esmerik meg elhatták urokat.

Ez mind addig lészen, míg boszút nem állok,
Harmad, negyed ízig büntetés lesz rajtok;
És ha idején észbe nem veszik magok,
Örök átkom, haragom lészen ű rajtok,

¹ Hadtudományi Munkái 215. 1.

De *ha hozzám térnek* megbánván bűnökét,
 Halálról életre ismét hozom őket.
 Jaj, *török*, néked, haragom vesszejének!
 Te vagy, de *eltörlek, ha ezek megtérnek*.

Mit jelentenek ezek a szavak? Az úristen, kit a magyarok a régi, katolikus vallás megtagadásával elhagytak, a török hatalmába adja őket s vár a negyedik izig, a negyedik emberöltőig; és ha a negyedik emberöltő visszatér hozzája, megsemmisíti a törököt, más különben pedig haragja örökös marad a magyar nemzeten.

Jegyezzük meg, hogy a költő ezt a kijelentést 1566-ban mondatja az istennel. Az 1566. évtől, a szigetvári hőstől fogva pedig éppen a költő kora a negyed iz, a negyedik emberöltő. Továbbá II. Ferdinánd király és Pázmány Péter működése következtében a magyar nemzetnek nagyobb része csakugyan visszatért elhagyott istenéhez, a katolikus egyházba, a mennyiben azok halálakor, 1637-ben, már a katolikusok voltak többségben az országban s a visszatérés úgy a főurak, mint a nemesség és pór nép között szüntelenül folyamatban volt azután is. A terminus (a negyedik iz) és a megkegyelmezés föltétele (visszatérés az elhagyott istenhez) tehát elkövetkezett és teljesítve lőn, — és így eljött az az idő a negyedik emberöltővel, a mikor az isten összetöri, illetve engedí összetörni haragja vesszejét, a törököt!

Ime, Zrínyi Miklós a *Szigeti Veszedelemben kiáltja ki legelőször azt a jelszót*, melyet azután egész életében hangoztatott, *hogy itt az ideje a török kiűzésének!*

Azonban ne gondoljuk azt, mintha Zrínyi találta volna ki, hogy éppen az ő kora az, melyben elérkezett az idő a török hatalom megtörhetésére. Már — mint előbb láttuk — a XVI. századbeli magyar írók is azt hirdették, hogy ha a magyar nemzet kivetkőzik bűneiből és visszatér elhagyott istenéhez: fel fog szabadulni a török iga alól. Azonkívül a XVI. század közepétől fogva egészen 1664-ig Európa-szerte is csaknem minden esztendőben jelentek meg olyan könyvek, melyek a török hatalom megsemmisülésének közeledését jósolták és várták: sőt magoknál, a mohammedán népeknél is keletkeztek jóvendölések a mohammedán uralomnak keresztyén fegyverek miatt nemsokára bekövet-

kezendő bukásáról.¹ Ez a hit, a mohammedanizmus vesztéről való meggyőződés, tehát úgy szólván *a levegőben volt Zrínyi korában is, az előtt is és akarata ellenére is mindenki magába szivta.* Sőt jelent meg **1564**-ben — tehát 2 évvel előbb a szigetvári hős halálánál és annál az időnél, melyben a Szigeti Veszedelem írja szerint isten a negyedik emberöltőnek igéri a felszabadulást a török iga alól — mondom, jelent meg egy német könyv, a mely éppen azt jövendöli, hogy *a török birodalom az 1670. évig fog fennállani s azután összeomlik.*² — Az 1670-ik esztendő még beleesett abba az emberöltőbe, melyben Zrínyi még élhetett volna, ha véletlenül 6 évvel előbb fiatalon, 46 éves korában, meg nem hal.

Nem tudom, hogy ismerte-e Zrínyi éppen ezt a munkát, de arról, hogy az ilyen irányú iratok közül ismert többet, ő maga tanuskodik az ötödik discursusban, mikor azt tárgyalja, hogy az 1664. évben lett volna legjobb alkalom a török ellen hadakozni.³ »Hallgatok amaz köz profetiákrul, a kiket mind török s mind keresztyén nyelveken forgatnak, hogy közel vagyon az török hitnek romlása; azok nékem kevés impulsust adnak.« — Elhiszem, hogy 46 éves korában, mikor e sorokat írta, már nem az ilyenféle jövendölésekből merített erőt a török kiűzésére irányuló törekvése; de éppen ez a tiltakozása is mutatja, hogy 30 éves korában, vagy

¹ A sok közül csak a következőket említem föl. a) Prognoma, Sive praesagium Mehemetanorum, *primum de Christianorum calamitatibus, deinde de suae gentis interitu*, ex Persica lingua in latinum sermonem conversum. Auctore Bartholomaeo Georgievits. Basileae, 1551. — b) Wilh. Neuheuseri Türkische Prophezeiung von ihrem eigenen Untergange. Frankfurt 1594. — c) Türkische Relation, oder gründlicher Bericht Sambt angehengter Mahometischen Prophezey, *wie lang das Türkische und Ottomanische Reich bestehen solle? Auch wenn es seinen Untergang, Ruin und Zerstörung zu gewarten haben werde?* Nürnberg, 1622. — d) Des grossen Propheten und Apostels Mahomeds Testament Sampt einer Zugabe von der Christen und Juden Zustand, nachdem der türkische Glaub seinen Anfang genommen, benebenst einer Türkischen Prophezeung, worinn sie sich selbst ihres endlichen Unterganges wegen den Christen befürchten. 1664. — e) Tieleman Joch. Andr. Sacratissimum Prophetico-Gogicum, III. Schriftmässiges Bedenken, ob es vermutlich, das *Ungerland werde von den Türken können gerettet, und die eroberten Plätze wieder abgenommen werden.* Leipzig, 1664.

² Czime: Bericht aus Constantinopel v. 2. Febr. von des Türkischen Tyrannen und Widerchrists verderblichen Anzug wider die Christenheit Endlich von einer neuen Prophezey, dass *das Türkische Reich bis auf das Jahr 1670 noch floriren, und alsdann untergehen sollte.* 1564.

³ L. Hadtudományi munkái 215. lap.

mikor még innen volt a 30-on, ifjúi lelkesedése idején, ő reá is nagy hatással lehettek az ilyenféle könyvek profétiai.

Jogosan mondhatná valaki, hogy ha Zrínyi csak azt akarta kimondani és hangoztatni első kiadott munkájában, hogy itt van az ideje a török kiűzésének: ezt másképen, más alakban is tehetne volna, a mely talán alkalmasabb lett volna a bizonyításra és fejtegetésre s ebből a célból nem volt szükséges megírni Szigetvár elestét, illetve szép-apjának hősi halálát. De várjuk a dolgot sorára. Zrínyi még más valamit is akart mondani a nemzetnek a Szigeti Veszedelemmel s annak a más valaminek megértéséhez már okvetlenül szükséges volt megírnia ősenek legdicsebb tettetét.

A XVII. századbeli unokáról tekintsünk vissza Zrínyi Miklósrá, a szigetvári kapitányra.

Tudjuk, hogy Zrínyi M. még ifjú korában 1543-ban több fiatal főúrral és nemessel, nevezetesen Báthory Andrással, Verbőczy Imrével, Kadovics (vagy Katics) Miklóssal s a két Horváth Bertalannal, szövetséget kötött a török kiűzésére, illetve az ország elvesztett részeinek visszaszerzésére.¹ S tudjuk azt is, hogy Zrínyi egész életében eme szerződés értelmében munkált, a mennyiben a töröknek ártott, a hol és a hogyan módjában állott.

Később, 1564-ben, Ferdinánd király halála után, a Miksa által összehívott királyi tanácsban — melyben arról kellett határozni, hogy fenntartassék-e továbbra is a béke a törökkel, vagy ne? — azzal, az ország sorsán gyökeresen változtatni szándékozó tervvel lépett föl, hogy *egy nagy háborúban* — melyhez 70.000 ember szükséges — *ki kell űzni a törököt az országból; mert ennek a felszabadításnak már elérkezett az ideje s van rá jó alkalom.*² — Azonban Zrínyinek nagyszerű tervét nem fogadta el a király és tanácsa; okoskodásai és argumentumai süket fülekre találtak, épen úgy, mint később unokájának szavai.

Tudjuk végre a szigetvári hősről, hogy ő a régi magyar hadviselési mód embere volt, a német hadviselésnek pedig hatá-

¹ L. Joannes Martinus Stella: De Turcarum in Regno Hungariae successibus epistolae quatuor. — Epistola tertia. Schwandtnernél II. kötet 384. — És utána Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek 317.

² »Ita ut mihi quidem tempus esse videatur ad vindicandam in libertatem Rempublicam expurgiscendi, ac oblata occasione jugum a cervicibus nostris excutiendi.« *Istvánffi* a XXII. könyv elején, 271. Istvánffi közli a beszédet egész terjedelmében.

rozott ellensége. A török elleni harcokban csak a magyar és horvát katonákat kedvelte; mert tapasztalásból tudta, hogy a törökkel szemben csak ezek állják meg helyüket kellőleg. Így éppen 1566-ban sem fogadta el a Károly főherceg által több ízben felajánlott német gyalogokat, úgy hogy Szigetvár őrsége magyarokból és horvátokból állott.

Eme körülményeket jól megfontolva mit vehetünk észre? Azt, hogy már a szigetvári kapitánynak is az volt a legfőbb törekvése, legforróbb óhajta és élete tevékenységének egyedüli célja, a mi unokájának: a török kiűzése; azt, hogy mindakettő a régi magyar hadviselés híve volt s mindakettő csak a magyart és horvátot tartotta használhatónak a török elleni harcokban, — egyszerűen azt, hogy a költő Zrínyiben ősenek, a szigetvári hősnak lelke élt. A test ugyan kettő, de a szellem egy és ugyanaz.

És ez az egyezés — meg vagyok róla győződve — nem véletlen találkozás. Bizonyosak lehetünk a felől, hogy a költő Zrínyit, ifjú korában, mikor Magyarország történetét tanulmányozta, valamennyi történelmi alak között ősenek viselt dolgai, vitézi harcrai lelkesítették legjobban; hogy nagy elragadtatással olvasta — s bizonyára nem is egyszer — Istvánffiból ősenek ama beszédét, melyben a királyi tanácsban azt sürgeti, hogy ki kell űzni a törököt az országból, mert eljött az idő; s hogy dicsőségre vágyó lelkében fogadást tett: nagy ősenek nyomdokain haladni, példáját követni.

Hogy ősenek példánya volt első sorban elhatározó befolyással a fiatal Zrínyire életpályája megválasztásában, őset tekintette követendő példányképének: azt maga is bevallja a Szigeti Veszedelem IX. énekének elején, hol ezeket írja:

Kis elme ez, ki ír nagy Atyám dolgáru.
Még sem tanácstalanul kezdtem munkámat,
Tudván ez dologhoz nagy tartozásomat.
Nem rőjtöm istentül vett talentumomat:
Kézzel is, ha lehet, követem Atyámat.

A »kézzel is« azt jelenti, hogy: tollal, irással is. E vallomásából az tűnik ki, hogy már előbb elhatározta, hogy más valamivel is követni fogja nagy Atyját. Mi lehetett volna az a más valami, mint a *kard* , a harc s természetesen a török ellen folytatandó harc? Mert a »kézzel is követem« kifejezés szükségképen maga

után vonja egy másik gondolatnak bevezető részét, a »nemcsak« szót, a mely után — ismerve mind a szigeti kapitánynak, mind unokájának pályáját és életcélját — csakis ez a szó következhetik: »karddal.«

Vegyük még ehhez azt a hatást, melyet a szigeti kapitánynak 1564-ki beszéde gyakorolt az unokára, a mint prózai munkáiban s főleg az Áfiumon észrevehető. Csak néhány pontot említek.

A szigeti kapitány ezt mondta: »Hostes non secus, ac si nulla pax, nullum foedus ictum esset, agros urere et populari, miseram plebem quotidie ad deditionem compellere, arces finitimas invadere et expugnare, imperium per fas et nefas prolatare contendunt.« — Az Áfiumban erről a dologról ezt olvashatjuk: »Több száz esztendejénél már, hogy *a frigynek árnyéka* minket nem nyugotott, hanem rontott és ez alatt ugyan megromlánk.«

A szigetvári hős ezt mondja a törökről: »Sive apud eum beneficio, sive metu procedamus, perinde esse duco; adeo miseris et sanguine nostro satiari non potest.« — Az unoka így ír az Afiumban: »Talám vagyok oly gondolatja némelynek, hogy . . . megszűnik ez a dühödés ezután, mert Rákóczi kívánsága szerint elvesztette, Erdélt megalázta, Magyarországot megijesztette, elég az neki. Hívságnak hívsága ez a gondolat Nem használ itt senkinek az ártatlanság, nem a tűrés s együgyűség, annál készebb az török azt rontani, mentül maga kára nélkül cselekedheti jobban azt.«

Az 1564-ki beszédben úgy okoskodik Zrínyi, hogy a támadó háborúhoz szükséges 70.000 ember közül 12.000-nek kell gyalogosnak lenni, 58.000-nek pedig lovasnak; még pedig azért, mert a török rendes gyalogságnak a janicsároknak száma 12.000, az ázsiai és európai hűbéres lovasságé 25, vagy 30.000 s a határvidéki zsoldos lovasoké ugyanannyi, — a feladat pedig az, hogy mi is megfelelő számú fegyvernemeket állítsunk szembe a török hadsereg csapataival. — Ehhez az okoskodáshoz képest azt mondja az Áfium írója, hogy ú. n. béke idején »a magyar nemzet tartana négy ezer gyalogot, nyolcz ezer lovas. Tudom, hogy lesz olyan, a ki talám megneveti ezt az én tanácsomat ez iránt, hogy *a lovast többnek mondtam az gyalognál A töröknek is az ő ereje, mely a végekben vagyok, lovasból áll, és arra kell céloznunk, hogy amiak ellene állhassunk.*«

A szigeti kapitány azt hangoztatta, hogy csak katonaság legyen: a zsold, élelmiszer stb. bőven kikerül Magyarországból. — Unokája is ebben az erős meggyőződésben volt. »Azt mondják: Pecunia est nervus belli; ezt is meg kell találnunk, pedig fogyatkozhatatlanképpen, annyit, a mennyi szükség. Valaki azt mondja talám, hogy nincsen, én pedig azt mondom, hogy vagyon.«

Végre figyelemre kell méltatnunk azt a körülményt is, hogy a költő mennyire igyekszik közelebbi viszonyba hozni magát őseivel, úgy kapcsolni össze kettőjüket, mintha a szigetvári kapitány neki *apja*, ő pedig annak *fia* volna. A Farkasics Péterre írt epigrammjában ezt olvassuk:

Jó uram siratott
S *fia* rólam írt jót.

A Szigeti Veszedelem IX. énekének elején pedig:

Kis elme ez, ki ír nagy *Atyám* dolgárúl.
Kézzel is, ha lehet, követem *Atyámat*.

Végre az éposz végén ezt mondja:

Vitézek istene! íme az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását;
Ő vitéz véérért vedd kedvedben *fiát*.

Mindebből erős törekvés látszik, minél szorosabban fűzni magát a szigetvári hőshez, hirdetni, hogy ő annak a fia.

Ismervén már most a költőnek és ősenek egymáshoz való igazi viszonyát, életük törekvéscinek azonosságát, szellemük tartalmának közösségét s tudván, hogy a költő Zrínyiben ugyanaz a lélek élt, a mely szépapjában: érthetőkké lesznek azon intések és tanácsok, melyeket a költő a szigetvári hőssel mondat fiának, Györgynek.

A siklósi harczból visszatérő Zrínyi ezt mondja fiának (IV. ének, 36. v.):

Tanulj, fiam, tülem isteni félelmet,
Tanulj fáradságot s kemény vitézséget:
Mert *kell tenéked is követned engemet*,
Sokat járnod s fáradnod, veritékezned.

Mikor kiküldi Szigetvárból, ilyen beszédet intéz hozzá: Fiam, *én kardommal megalapítottam a te értékedet* s mivel most utoljára

látlak, kérlek, *viseld magadat intéseim szerint*. Légy istenfélő, tanulj tőlem vitézséget, hazádhoz hűséget, jó cselekedetet. Azon az úton járj, melyet az istenfia rendelt:¹ akkor erőt vehetsz a pogány törökön. Tartsd emlékezetedben az én sok próbámat, hogy el ne fajulj tőlem; karddal szerezz magadnak hírnevet, hogy mindenki Zrínyi igaz fiának mondhasson (I. V. ének 77—83. v.). — A fiú erre azt mondja, hogy vagy a várban marad, vagy öngyilkos lesz; mert inkább vesszen el a Zrínyi név, mintsem csak egy Zrínyi is gyalázattal éljen (V. én. 90. v.). Mire az apa így válaszol: Most még semmit sem használsz haláloddal, tehát életben kell maradnod, hogy majd *mikor szükség lesz reád* és a haza jólléte úgy kívánja, *akkor kövesd példámat* (V. én. 94—96.).

A költő természetesen *magára* vonatkoztatja ezen intéseket. Igaz ugyan, hogy Györgynek voltak mondva, de úgy, hogy a szigeti hősnek minden ivadékára tartoznak. A költő életéből és irataiból tudjuk, hogy ő csakugyan olyan ember volt, mintha emez intézkedéseket követte volna. Az istenfélés,² vitézség, hazaszeretet, jó cselekedet,³ mindezen tulajdonságok meg voltak benne. Azon az úton járt, melyet isten fia rendelt; kardjával ohajtott hírnevet szerezni magának s nemcsak el nem fajult ősétől, de annak igaz fia, igazi Zrínyi-ivadék volt;⁴ s mihelyt életkora és a körül-

¹ A szigeti Veszedelem V. énekének 82. versszakában így van ez a hely:

Fiam, annak szolgálj és járj azon úton,
Kit fia Istennek rendelt ez világon.

E szavak t. i. az I. ének 7. versszakára czéloznak, hol az van mondva, hogy a magyarok letértek arról az útról:

Az nagy mindenható az földre tekinte,
... leginkább magyarokat észben vette:
Nem járnak az úton, kit fia rendelte.

² Ő maga mondja a Szigeti Veszedelem I. énekének 6. versszakában őszere vonatkozólag:

Lássák pogány ebek: az ki istentől fél (=istenfélő)
Soha meg nem halhat, hanem örökön el.

³ V. ö. hadtudományi munkáihoz írt előszavának kezdetével: »Bizonyára ha elmélkedünk életünk folyásának határán, egyfelől mondhatjuk, hogy nem panaszkodhatunk az időnek rövidségén, holott ezt az időt, kiben vagyunk, számíthatatlan módon jó cselekedetekre szabhatjuk.

⁴ Érdekes, a mit Zrínyi Malvezzinek »Discorsi sopra Cornelio Tacito« cz. munkájába jegyzett be saját kezével családjára s főleg önmagára vonatkozólag: »Familia Zriniana ideo potest triumphare et laudabilis est, quia nemo ex iis aut imbellis aut infidelis domino suo nominari potuisset; ergo majorem gloriam consequitur homo in successore bono, quam in malo« (Bibl. Zriniana, VIII. l.).

mények engedték, azonnal követte őse példáját a kemény vitézségben, sokat fáradt és veritékezett. A Szigeti veszedelem írója tehát voltaképen nem tett mást, mint szemléltetővé, vagy inkább drámaivá tette azt a hatást, melyet dicső őse példája gyakorolt reá.

Még két hely van a Szigeti Veszedelemben, melyet figyelmünkre kell méltatnunk. Egyik a II. ének vége, hol isten azt mondja a szigetvári kapitánynak, hogy meg fog halni az ő neveért, de *fiában feltámad és tovább él*. Másik pedig az eposz vége, hol a szerző már a maga nevében mondja:

Vitézek istene! íme az *te szolgád*
 Nem szánta éretted világi romlását;
 Vére hullásával nagy bötüket formált,
Ily subscribálással néked adta magát:
 Ő vitéz véreért vedd kedvedben fiát.

Miért írta tehát Zrínyi a Szigeti Veszedelmet? *Kimondja benne a jelszót, hogy itt az ideje a török kiűzésének s ennek a nagy munkának végrehajtására az az ember van hivatva, a kiben a szigetvári Zrínyi Miklós lelke él tovább; mert a szigeti kapitány olyan föltétellel, vagy vérevel írott szerződés mellett áldozta fel életét az istennek, hogy majd a negyedik emberöltőben, mikor a magyar nemzet visszatér hozzája, megengedi fiának a török-hatalom megtörését.*

A Szigeti Veszedelmet tehát Zrínyivel a legnemesebb ambitio iratta, mely a hazaszeretetből és vallásosságból fakadt. Hogy a török kiűzésének nagy munkájában a vezér-szerepet önmagának szánta, azt már előttem mások is egészen természetes és kétségtelen dolognak tartották¹ s annak tartja mindenki, a ki Zrínyinek életét és iratainak szellemét ismeri. Ez a körülmény pedig azt bizonyítja, hogy helyesen értettem meg a Szigeti Veszedelem tendenciáját.

Mindent összefoglalva röviden, a következőkből áll, szerintem, a Zrínyiász helyes ismerete.

Az őse példáján lelkesült és annak nyomdokait követni szándékozó Zrínyi azt akarta hirdetni a magyar nemzetnek, hogy itt az ideje a török kiűzésének s ebben a munkában a vezérszerepre kész is, meg hivatva is van, mint annak a másik Zrínyi Miklós-

¹ Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái 13. lap.

nak ivadéka, a ki éppen a török ellen folytatott harcban áldozta fel életét a hazáért. Ezt pedig legalkalmasabban olyan munkában hangoztathatta, melyben ősenek éppen ezt a legdicsebb tettet beszéli el. Ilyen célzattal írván, az esemény előadásában nem térhetett el a történelmi tudástól, hanem alkalmazkodnia kellett a históriához. De mivel a történetet a maga korának szellemében, annak a nemzedéknek a vallási viszályoktól és a török iga alatt sinlődéstől befolyásolt felfogásával beszéli el, a mint hogy más-képpen nem is tehette: ezért látjuk mi — a késő nemzedék, más korszellem, más felfogás mellett — a Szigeti Veszedelemet az eposoa magaslatára emelve, holott az a maga korában, iratása idejében *história* volt, nem költemény. Költeményszámba csak azok a részek, ama *fabulák* mentek akkor, melyeket a szerző szántsándékkal ilyenekül szőtt be Homeroszból, Vergiliusból és Tassóból, vagy pedig utánuk maga alakított.

Ilyennek ismertem meg, így fogom én fel a Zrínyiászt. Hogy másnak látom, mint a minőnek az eddigi kutatók látták, az onnan van, hogy a klasszikus éposz-írókkal és a szerzőnek egyéb, prózai munkáival való összehasonlításon kívül figyelembe vettem a XVI. és XVII. századbeli vallásos jellegű magyar irodalmat, továbbá a Zrínyi által ismert történetírást, azután azt a keresztyén irodalmat, mely a XVI. és XVII. században a vallási küzdelmekről befolyásolt s a török uralom terjedésének hatása alatt álló szellem terméke volt; s végre igyekeztem fölismerni azt a szellemi egyezést, mely a szigetvári hős és unokája között fennállott.

THURY JÓZSEF.

